

PONGRÁCZ JÓZSEF
*A pápai kollégium női pártfogói*¹

Az elmúlt évtizedben Pongrácz József (Ete, 1885. január 4. – Pápa, 1963. november 6.) pápai teológiai professzor, lapszerkesztő több írását közöltük újra folyóiratunkban.

1931-ben, a kollégium négyszáz éves fennállásának jubileumi évében a Pápai Református Nőegylet szeretetvendégségében tartott felolvasást a kollégium női pártfogóiról. A nőegylet elnöksége 1931. január 18-án, vasárnap este 8 órakor a főiskolai konviktusban a „Szeretetház” céljaira rendezett szeretetvendégséget, melynek a következő programja volt:²

1. Vers. [Előadóját nem tüntették fel.]

2. Ima, mondja Ólé Sándor pápai lelkész.

3. Tompa Mihály: A gyülekezetben c. versét szavalja Kőrös Ilona tanárnő.

4. A pápai kollégium női pártfogói 400 év alatt. Írta és felolvassa Pongrácz József theol. akadémiai igazgató.

5. Beethoven: a) Isten dicsősége, b) Hozsanna: Mester, a bős vihar dühög... Énekli Farkas Irma tanítónő, harmoniumon kíséri Hodossy Éva tanítónőképzői növendék.

6. Chopin: Nocturne. Zongorán előadja Csernussák Olga zongoratanárnő.

7. Szeretetvendégség.

8. Bibliamagyarázat és ima. Tartja Fazekas Mihály püspöki titkár.

9. Közének: 101. dicséret, 1. vers.

A rendezvényre teajegyet (egyben belépőjegyet) 1 pengőért lehetett vásárolni.

¹ Pongrácz József: A pápai kollégium női pártfogói. = DPL 42 (1931) 36. sz. (szeptember 6.) 154–157.

² Szeretetvendégség. = PH 28 (1931) 3. sz. (január 17.) 3. A nőegylet elnöke Cseh-Szombathy Lászlóné volt, aki másokkal – pl. Mayer István és özv. Wolmuth Dezsőné katolikus, Kovács Dávidné evangélikus, Breuer Lázárné izraelita nőegyleti elnökkel – együtt dicséretet kapott a népjóléti és munkaügyi minisztertől „a közjótékonyág terén hosszú időn át kifejtett áldozatkész és eredményekben gazdag” munkásságáért, különösen az akkori téli nyomor enyhítéséért. – Vezető jótékony hölgyeink kitüntetése. = PH 28 (1931) 10. sz. (március 7.) 2.

A 300 pengőt jövedelmező nagysikerű vallásos est kiemelkedő pontjának számított Pongrácz előadása, amelyről elismerően írt a helyi sajtó: „Pongrácz József a 400 éves pápai főiskola múltjáról elevenített fel lélekemeleő magasztos képeket, elvonultatván lelki szemünk előtt annak női pártfogóit, kiknek alapítványai semmivé válhattak ugyan, de szellemük tettekre lelkesít.”³

Pongrácz professzor témaválasztása kétszeresen is telitalálat volt: történeti érvekkel sikerült alátámasztania, hogy a fiúk képzésében regionális szerepet betöltő református kollégium fenntartásában milyen fontos szerepet játszottak az asszonyok; ugyanakkor arra is felhívhatta a figyelmet, hogy a patrónákra a jelenkorban is nagy szükség van. Bár az ország a gazdasági világválság sűrűjében volt, a pápai egyházközség mégis nagyra törő terveket dédelgett: a lebontandó városi színház helyére új, korszerű református templomot kívánt építeni.⁴

A tudományos ismeretterjesztő előadás összeállításához dr. Tóth Endre egyháztörténész, egyházkerületi levéltáros is segítséget nyújtott neki. A pápai egyházközségi anyagban való tájékozódást megkönnyítette, hogy ekkor már több mint fél évszázada használták Liszkay Józsefnek az 1811 előtti iratokról készült, nyomtatásban is kiadott levéltári segédletét, amely alapján az iratok könnyen visszakereshetők voltak.⁵

Pongrácz írását lábjegyzetekkel kiegészítve, a mai helyesírás szerint tagolva tesszük közzé. A dolgozatban előforduló rövidítéseket (frt. = forint, K = korona, P = pengő, ref. = református; a hónapok nevét) feloldottuk. A lábjegyzetekben utalunk a Liszkay-segédlet oldalszámára és megadjuk az irat mai levéltári jelzetét is. Sajnos, az iratok egy része ma nincs a helyén, valahol lappang. A hivatkozott iratok dr. Köblös József és dr. Hudi József által 2012-ben készített regesztáját az érdeklődők megtalálják a Pápai Református Gyűjtemények honlapján, a Levéltár/Okmánytár menüpont alatt:

http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=35&Itemid=80

Az előadás szövegének és az eredeti iratok összevetésével megállapítható, hogy Pongrácz az átnézett iratokban található információkat céljának megfelelően több esetben csak részben hasznosította. Nagy ívű áttekintéséhez szük-

³ Szeretetvendégség. = PH 28 (1931) 4. sz. (január 24.) 3.

⁴ NÁDASDY 1981. 156. A színházat 1931 októberében bontották le. Az új református templom 1931–1941 között épült fel.

⁵ LISZKAY 1875.

ség is volt bizonyos fokú tömörítésre, szelektálásra. Az ismeretterjesztő előadás műfaji keretei nem is engedtek volna részletesebb áttekintést.

Lendületes előadásának nyomtatott szövege ma is tanulságos. Reméljük, írása ösztönzőleg hat a női jótékonykodás történetének további kutatására.

(- H. J.)

***

MIVEL MOST a Pápai Református Nőegylet⁶ estélyén a főiskolai köztartás helyiségében vagyunk együtt, alkalmasnak találtam, hogy bemutassam négy évszázadból összeszedve, díszes virágcsokorba kötve mindazoknak a nőknek a neveit, akik ennek a kollégiumnak évszázadok folyamán kegyes dajkálói, az intézménynek, tanároknak, diákoknak segítői, támogatói voltak.

A mi kollégiumunk nem rendelkezett fejedelmi pártfogókkal, a főnemességből is, eltekintve a XVI. századot, kevesen támogatták; Dunántúl⁷ a középnemesség volt az, amely leginkább érezte egy ily iskola fennállásának szükségét és ez az osztály volt az, amely anyagi helyzeténél és műveltségénél fogva is tetekkel mutathatta meg pártolását. De a középnemesség asszonyai mellett szép számmal voltak egyszerű iparosok, kisbirtokosok is, akik örömmel emlékeztek meg hol életükben, hol meg végrendeletükben a főiskola szükségleteiről.

A XVI. századból az adatok elpusztulása, vagy lappangása következtében csak Enyingi Török Bálint⁸ feleségének, Pemflinger Márk gróf leányának, Katalinnak, a „lutheránus nőoroslának” a nevét említjük, aki mint igazi nagyszony, férje török fogsága alatt nagy szeretettel kezelte a pápai schola

⁶ Az egyházközség-történet szerint a belmissziói intézmények közül „legrégebbi az 1897-ben alakult Nőegylet.” TÓTH 1941. 280. A *Pápai Ev. Ref. Nőegylet* – későbbi nevén *Pápai Református Nőegylet* – Kiss Gábor lelkész kezdeményezésére, a református szegény gyermekek ruházattal és taneszközökkel való ellátására, a szegény családok támogatására alakult meg 1897. január 6-án. Elnökké Sebestyén Gábornét, alelnökké Saáry Lajosnét és Kis Ernőnét, titkárrá és jegyzővé Faragó Jánost választották. Az egyesület 1897-ben 30 alapító, 183 rendes, 49 pártoló, vagyis összesen 262 taggal működött, 1286 forint 74 krajcár bevételből gazdálkodott. – *Ev. ref. nőegylet.* = PL 24 (1897) 6. sz. (február 7.) 6., *Nőegyleti közgyűlés.* = Uo. 25 (1898) 13. sz. (március 27.) 4–5.

⁷ értsd: Dunántúlon

⁸ Enyingi Török Bálint 1535-től, Thurzó Elek nádor halála után lett Pápa földesura. Fia, Török Ferenc, majd unokája, Török István is a reformációt támogatta. TRÓCSÁNYI 1981. 8., 12. Az 1535-ös adománylevelet kommentárral közli: Petrik 2010. 64–66.

anyagi ügyeit is.⁹ Pápa 1543-iki ostroma után itt járt Pápán a város megtekintésére, itteni megbízottja Martonfalvay György deák volt.¹⁰

Igen érdekes megfigyelni, hogy a nők részéről a támogatás főleg az iskolának abban a korszakában lesz jelentős, amikor az iskolafenntartó egyház¹¹ nehéz viszonyok közé kerül. Mintha itt is érvényesülne a régi mondás: teher alatt nő a pálma. Bizonyára, ha megvolnának a pápai református egyház legrégibb jegyző- és anyakönyvei, és ha az iskola irattárát nem érte volna annyi veszteség az Adásztevelre kiköltözés előtt,¹² akkor a névsor sokkal bővebb volna, mert egész bizonyos, hogy mindig voltak kegyes Thábiták városunkban,¹³ akik nemcsak a közönséges szegényt látták meg, hanem a foltos ruhában, lyukas cipőben járó diákokat is, és szívesen jöttek a szegény sorsban lévő múzsafiak felsegítésére.

Mivel a XVIII. századból, hála dr. Tóth Endre barátom évekre terjedő kutatásainak, aki nekem is a következőkben nagy segítségemre volt, már részletes adataink vannak, itt nevekkel is bőven szolgálhatunk.¹⁴

Ez a század a folytonos vérvesztés, egy darabig a teljes elnyomatás korszaka volt egyházra és iskolára egyaránt. Ebben a században, mint az azelőttiekben is, a pápai gyülekezet asszonyai voltak azok, akik sorban főztek a diákoknak. Ez maga nagy segítség volt, de ezenkívül pénzt is adományoztak.

⁹ Ez Pongrácz logikus feltételezése, bár nem ismerünk okleveles adatot, mely Pemflinger Katalin pápai iskolai jótékonykodását bizonyítaná.

¹⁰ Helyesen: Martonfalvay (másképp Lacza vagy Lukács) Imre (Martonfalva, 1510 – Pápa [?], 1591 után) az enyingi Török család familiárisa, számtartója, 1543-tól pápai várnagya, a vár megerősítője, az egyik legkorábbi magyar önéletírás (1585) szerzője volt. VARGA 1998. 333.

¹¹ A kollégiumot 1797-ig a Pápai Református Egyház, 1797-től a Dunántúli Református Egyházkerület tartotta fenn.

¹² A pápai XVII. századi református anyakönyvek elpusztultak, csak 1703-tól maradtak fenn. Az egyházközség 1510–1811 között fennmaradt iratairól Liszkay József elenchusa adott tájékoztatást. LISZKAY 1875. Tóth Ferenc úgy tartotta, hogy a Lepsényi Gergely pápai lelkész gondatlansága az oka annak, hogy a pápai eklézsia és egyházmegye 3 kötete, régi protokolluma a „Rátz pusztítás és Rákótzai zenebona alkalmatosságával” elpusztult. TÓTH 1808. 68–69.

¹³ Thábita, Tábita: a szolgáló nő példaképe a Bibliából: „*Joppében* [a mai Jaffában] *volt egy nőtanítvány, név szerint Tábita, ami azt jelenti: Dorkász, vagyis Zerge. Ez a nő sok jót tett, és bőven osztott alamizsnát.*” ApCsel 9, 36.

¹⁴ Dr. Tóth Endre (Hajdúszoboszló, 1899. dec. 7. – Debrecen, 1970. nov. 15.) teológiai tanár, egyháztörténész. 1924-től helyettes, 1927-től rendes tanár a pápai teológiai akadémia egyháztörténeti tanszékén. 1942-ben a debreceni egyetem magántanárrá habilitálta. 1947-től a debreceni egyetem teológiai fakultásán az egyháztörténet nyilvános rendes tanára, 1950-től a teológiai akadémia tanára. Pápai egyházmegyei kutatásait 1927-ben, az egyházközség-történeti pedig 1941-ben tette közzé. TÓTH 1927., 1941. Életművét feldolgozta: PÓTOR 2000.

1715-ben¹⁵ Komáromi Kata¹⁶ elvállalja, hogy a pápai iskola egyik praeceptorának¹⁷ fizetését, 10 tallért¹⁸ élete végéig ő fizeti.¹⁹ 1721-ben Pordán Eőri Ferencné Szily Erzsébet az egyháznak házat, a prédikátoroknak, Kövesdi János iskolatanítónak, az öreg diákoknak, neutralistáknak s mendikánsoknak is végrendeletében pénzt hagyományoz. Kövesdi János még ékszert is kapott.²⁰

1723-ban özv. Szabó Péterné Somogyi Ilona²¹ a scholabeli öreg diákoknak, neutralistáknak, s a nyomorgó mendikánsoknak pénzt hagyományoz.²²

1724-ben özvegy Pablényi Jánosné Sáfrány Kata végrendeletileg hagy az iskola szükségeire hat vég szűrt, melynek fele árából professzor Ujváry András, a diákok, neutralisták és mendikánsok is részeltessenek, fele ára pedig az iskola közszükségeire, könyvekre, vagy valamely közelebb való szükségre fordíttassék.²³

1732-ben Telekesi Török István özvegye Komáromi Kata a pápai ref[ormátus] egyháznak 4000, a professzornak 50, az öregdiákoknak és neutralistáknak 100 forint alapítványt tett.²⁴ Ennek az alapítványnak, mely a soproni líceumban tanuló, Pápáról ment három református diáknak szólt, különösen

¹⁵ helyesen: 1713-ban

¹⁶ Telekesi Török Istvánné sz. Komáromi Katalin a dunántúli evangélikusok világi vezetőjének református felesége volt. TRÓCSÁNYI 58., 64–66., 78.

¹⁷ Praeceptor (latin) = segédtanító, aki a gimnázium alsó osztályaiban tanított. Az osztálytanítókat a gimnázium felsőbb évfolyamain és a teológiai tagozaton tanuló jó tanulók közül választották ki. A kedvezményekben, jótéteményekben részesülő diákoknak kötelessége volt a tanítás, amelynek a jövedelme csekély volt az elvégzett munkához képest.

¹⁸ Az iskolatörténet tévesen 10 forintot, Liskay helyesen 10 tallért említ. Vö. TRÓCSÁNYI 1981. 58., LISZKAY 1875. 56.

¹⁹ Komáromi Katalin adománylevele. Sőtér, 1713. június 8. Vö. LISZKAY 1875. 56. Eredetije: III. DREL Liskay-gyűjtemény, nr. 122. Jelenleg lappang. Fölhasználta: KIS 1896. 97.

²⁰ Vö. LISZKAY 1875. 64. – Kövesdi János 1714-ben, 1718–1721 nyara között pápai professzor, külföldön tanult. 1721 őszétől Marosvásárhelyen professzor, itt halt meg 1759. december 30-án. TRÓCSÁNYI 1981. 63., 67., 82. A mendikánsok a szolgadiákoknál kedvezőbb helyzetű, különféle megbízásokat ellátó diákok voltak. Így többek közt a kollégium számára énekelve gyűjtöttek adományokat. Pordán Eőry Ferencné Szily Erzsébet végrendelete. Pápa, 1721. május 7. DREL III. Liskay-gyűjtemény, nr. 150., eredeti, jelenleg lappang.

²¹ Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

²² Özvegy Szabó Péterné Somogyi Ilona végrendelete. Pápa, 1725. január 20. Vö. LISZKAY 1875. 160. DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 160., eredeti, jelenleg lappang.

²³ Özvegy Pablényi Jánosné sz. Sáfrány Katalin végrendelete. Pápa, 1724. március 30. Vö. LISZKAY 1875. 78., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 166., egyszerű másolat. Fölhasználta: KIS 1896. 97.

²⁴ Özvegy Telekesi Török Istvánné sz. Komáromi Katalin végrendelete. Pápa, 1732. november 24. A végrendelező emellett a két prédikátornak is 100–100 forintot hagyott és kikötötte, hogy az összegnek csak a kamatai használhatók fel. LISZKAY 1875. 78., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 200., másolat, jelenleg lappang. Fölhasználta: KIS 1897. 98., TRÓCSÁNYI 1981. 58.

nagy jelentősége lett akkor, amikor az iskola csak algimnáziumi jellegű volt.²⁵ Ennek segítségével mentek el főgimnáziumi tanulmányaikat folytatni Sopronba diákjaink.

1735-ben özvegy Iváncsi²⁶ Jánosné Hágó Ilona gyertyákat osztat ki a diákoknak, amiknek bizonyára megörültek, mert korán kellett felkelniök.²⁷

A budapesti theologia Ráday-könyvtárában érdekes levelet talált dr. Tóth Endre 1737-ből, melyben Szoboszlai István iskolatanító és Kálnai Ferenc szenior Ráday Pál kegyes özvegyét, tekintetes, nemzetes Kajali Klára asszonyt, „nekik kegyes Patronájukat” keresik meg segélykérő levelükkel Pécelen (Ráday-könyvtár 506. szám 4°). Tulajdonképpen nem más ez a levél, mint supplicationalis patens, amilyenek egy példányát 1725-ből közölte Kis Ernő, a főiskola történetének nagyérdemű megírója, műve 95–96. lapján.²⁸ Ilyen leveleket adtak a diákoknak már 1634-ben, aminek a nagykőrösi számadás-könyvekben találhatjuk nyomát. Az útra kelt segélykérő diákok ezzel igazolták magukat útjukon a gyülekezeteknél és pártfogóknál. A Rádaynéhoz írt segélykérő levélben bizalommal kérik a nagyasszonyt: *„Midőn a kegyelmes Uristen a maga szent áldását megmutatta a Tekintetes Asszonynak, azért azon áldásnak avyag csak legkisebbik részecskéjét ne sajnálja Istennek bemutatni és ezen tövissek közé tétetett Pápai Rfta²⁹ Oskolának felsegállítására fordíttatni, amely is az ő régi, jó, kegyes diákjaitul és táplálóitul megfosztván, kénytelenített az Isten háza szomorú sorsán és külső szükségein szánakozó híveket ez Rákosi János és Nagy András alázatos követei által megtalálni, midőn azért ezen gyámoltalan veteményes kertnek követei a többi adakozó hívek között a Tekintetes Asszonyt is megtalálják, méltóztassék őket venni jó szívvvel és általuk a megnevezett úr örökségéhez Istentől ingyen vett javaiból e mostani szűk időhöz képest tiszta szívből származott vidám és illendő alalmazkodással lenni ne tartsa kicsiny dolognak...”*

²⁵ A kollégium 1752–1783 között működött kisgimnáziummá lefokozva.

²⁶ nyomdahiba lehet, helyesen: *Ivánczi*

²⁷ Ivánczi Jánosné Hágó Ilona végrendelete. Pápa, 1755. május 20. LISZKAY 1875. 80., DREL III. 62.e. Liszkay-gyűjtemény, nr. 212. Eredeti, hiteles. A 15 pontból álló végrendeletben a professzoroknak 2, a tógátus deákoknak 2, a neutralistáknak és a mendikánsoknak is 1–1 forintot hagyott. Fölhasználta: KIS 1896. 98. Az asszony jótékonykodását az 1981-es kollégium-történet nem említi.

²⁸ KIS 1896. 95–96. A supplicationalis patens a gyülekezetekre adományokat gyűjteni küldött deákok meghatalmazó nyílt levele volt.

²⁹ Rfta. = Reformáta = református

Az ilyen szupplikánsok³⁰ bejárták az egész országot és nemcsak kitűnő anekdotákat és új nótákat hoztak haza, hanem gyűjtöttek gabonát, pénzt az iskolának és szereztek maguknak emberismeretet, tapasztalatot, helyzetekben miként találják fel magukat, hogy érintkezzenek különböző állású, rangú és jellemű emberekkel. Ez a szupplikáció lényeges részét képezte a kollégiumi nevelésnek, mert ez valósággal az életre nevelt. Szereztek az ifjak az egész országra kiterjedő ismeretséget, összeköttetéseket; sajnos, hogy a modern világ ezt a szép szokást megszüntette az összes kollégiumokban.

1741-ben Komáromi Zsuzsánna hagyományoz kisebb összeget a pápai iskolatanítónak és a diákoknak.³¹ 1746-ban Gyulai Ferenc generálisné Bánffy Mária 40 forint segélyt küld a kollégiumnak.³²

Hogy mennyire szükség volt a támogatásra ebben a korszakban is, mutatja az a körülmény, hogy egy 1737-ből való kimutatás³³ szerint az iskola 100 növendéke közül 20 volt öregdiák, 53 a klasszista, 27 pedig szolga volt, aki abból élt, hogy a többieket kiszolgálta a bentlakásban. Ezek voltak, akik takarítottak, söpörtek, és pedig naponta kétszer kellett az iskolában minden szobát kisöpörni; ezek hordták a vizet, ezek fűtöttek be s szolgálataik fejében ingyen tanulhattak.

A női szemek meglátnak olyant, amilyent a férfiak nem vesznek észre. Ezért ad Kappanyos Istvánné Lukács Panna asszony 1748-ban „Isten anyaszentegyházához s annak szolgálóihoz viseltető buzgóságából... a nőtelen meszter számára egy abroszt, két asztalkeszkenőt, egy kendőt, két vánkoshéjjat, egy felsőlepedőt, egy alsó lepedőt”. (Dr. Tóth Endre adata a pápai református egyház számadáskönyvéből, 1748. márc. 18.)³⁴

³⁰ Szupplikáns: a kollégium számára természetbeni adományt és pénzt gyűjtő diák. A gyűjtésre aratás és szüret után került sor. A szupplikációról: TÓTH 1935. 5.

³¹ Komáromi Zsuzsanna végrendelete. Pápa, 1741. október 31. Vö. LISZKAY 1875. 88., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 246., eredeti. A „deáki ifjúságnak” 10 forintot hagyott. Fölhasználta: KIS 1896. 98. A jótéteményt az 1981-es kollégiumtörténet már nem említi.

³² Komáromi József, Torkos Jakab pápai prédikátorok és Kun János kollégiumi professzor köszönő levele özvegy Gyulai Ferencnéhez. Pápa, 1746. március 19. Vö. LISZKAY 1875. 93., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 264., eredeti, jelenleg lappang. Fölhasználta: KIS 1896. 98. Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

³³ Series studentium scholae reformatorum Papensis. [Pápa, 1737 után.] DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 226., másolat. – A kimutatás évszám nélküli, Kis Ernő 1737-re, Thury Etele 1739-re datálta. LISZKAY 1875. 84., KIS 1896. 99., TRÓCSÁNYI 1981. 83. A névsort a kollégiumtörténetben a korszakot bemutató Trócsányi Zsolt is elemezte. Uo. 63. Közzétéve: KÖBLŐS 2006. 150–153.

³⁴ Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

Azok a női szívek, amelyek oly csodás szépségű úrasztali terítőkkal ajándékozták meg a pápai gyülekezetet, íme gondoltak a szegény nőtlen tanárra is. Ezzel a Kappanyosné-féle adománnyal még egyszer találkozunk az 1761-iki jegyzőkönyvben, amelyben azt olvassuk, hogy mivel a professzor megházasodott, a végrendelező meghagyása szerint ez ágynemű neki többé nem jár, azért hozattassék be tőle.

1753-ban kapta az iskola és az egyház is egyik legnagyobb adományát, a Szondy-Kenessey alapítványt.³⁵ Szondy Zsuzsanna életének sok részlete nincs felderítve, azt sem tudjuk, hogy hol ismerkedett meg férjével, Kenessey István urammal.³⁶ Az egyik elbeszélés szerint losonci lelkészné volt, de férje Chernel Gábor vagy meghalt, vagy elvált tőle. Kenessey mint kuruc katona Losoncon is járt és akkor ismerkedett meg az özvegygel, és 1709. november 9-én el is vette feleségül. Szondy Zsuzsanna atyja Szondy János, anyja Séllyei Katalin volt és adataink szerint atyja Mezőlakon volt lelkész.³⁷ Hogy bizonyosan Pápa vidéki volt, azt megerősíti gyülekezetünk keresztelési anyakönyve, melyben dr. Tóth Endre közlése szerint 1703. december 13-án komának van bejegyezve. Minket azonban nem érdekelnek életének részletei. Csak annyit, hogy a papleány mindig megbecsülte és szerette egyházát. 1709-től 1734-ig férjével együtt 41-szer van bejegyezve komaasszonynak, ami bizonyítja, hogy hittestvéreit akkor is megbecsülte, amikor Kenessey Istvánnal való házassága révén nagy vagyon jutott a birtokába.

1752-ben kelt végrendeletében, férje intencióit követve, bőkezűen megemlékezik több más református iskola és egyház mellett a pápai gyülekezetről, melynek mindjárt az első pontban 10 ezer rénes³⁸ forintot hagyományozott.

³⁵ A Kenessey-Szondy alapítványt részletesen ismerteti: TRÓCSÁNYI 1981. 59–61. Kenessey István özvegye, Szondy Zsuzsanna (ekkor már gr. Eudemio Castiglione felesége) 1752. március 28-án végrendelezett, végrendeletét halála után, 1753. április 14-én nyitották fel és hajtották végre. Szondi Zsuzsanna végrendelete. Pápa, 1752. március 28. DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 303., kivonatos másolat.

³⁶ Kenessey István (1677–1750) jómódú dunántúli református birtokos köznemes, Veszprém vármegye másodalispánja és országgyűlési követe, dunántúli egyházkerületi főgondnok, a vallásügyi harcokban a protestánsok képviselője, 1744-től királyi tanácsos. Mezőlakon birtoka, Badacsonyan jelentős szőlője, Pápán és Szentgálon háza volt. Az 1715. évi országgyűlésen vallási ügyekben választmányi tag volt. 1709-ben vette el özv. Chernel Gáborné Szondy Zsuzsannát, akivel 1743-ban jelentős alapítványt tettek a debreceni, pápai és sárospataki kollégium számára. A hagyomány később lehetővé tette a Pápai Református Kollégium újjászervezését. Életéről és működéséről: PATAKY 1980. 366–367.

³⁷ Szondy János mezőlaki lelkészségének adatait a hiányos források miatt nem ismerjük. Nem tudjuk, hogy 1697–1708 között ki volt a lelkész. Vö. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 221., 629.

³⁸ rénes = rhénes, rhenusi = rajnai

Érdemes ezt a pontot bővebben megismerni. Ezzel az aranyigazsággal kezdi:³⁹
„Akármily hiten levő keresztyén embernek illendő az maga Religiojához úgy buzogni, hogy ahhoz való buzgóságát alamizsnálkodásával is megbizonyítsa. Annak okáért Isten ő szent felsége valamim vagyon, mindazt ingyen kegyelemből adván az én ideig való sáfárságom alá, nem lehet, hogy én is ő szent fölségének abból vissza ne adnék és a magam Helvetica Confessiön fundáltott⁴⁰ igaz vallásomon levő ekkleziával, ennek hitbeli cselédeivel, oskoláival, tanítóival, tanítványaival, szegényeivel, megnyomorodott árváival, beteges öregeivel és gyámoltalan özvegyeivel (távol legyen a színmutatás!) az én ideig való sáfárságom alá bizott tulajdon magam keresményeimből jót ne tennék.”

A 10.000 forintos alapítványnak csak ötös kamatai⁴¹ kerültek kiosztásra. Az iskolamester kapott abból 60 forintot, két klasszikus praeceptor, kiket az öregdiákok közül alkalmasoknak ítél az eklézsia arra, hogy klasszist tanítsanak, 40 forintot. Ha valamely szegény, de jó reménységű deákok az öreg deákok közé subscribálnak,⁴² az ilyeneknek ruházatjuknak könnyebben lehető megszerzésekre fizetessék 25 forint. A neutralisták és mendikánsok kaptak 12 forintot, a külföldre menők 20 forintot. Ezenkívül a halála idején való iskolamestereknek hagyott 50 forintot, a neutrálistáknak 25 forintot, [a] deákoknak 50 forintot, mendikánsoknak 25 forintot.

Ép[p] akkor jött az a segítség, amikor legnagyobb volt a szükség, mert ebben az időben kellett kimenni az iskolának és az egyháznak Adásztevelre.⁴³

A Szondy-Kenessey alapítvány fennmaradt egész a világháborúig. Túlélte az I. Ferenc-féle devalvációt.⁴⁴ 1918-ban az agenciális kegyes alapítvány összege a pápai gondnokság — az Eőri Szabók, Gábor és Sándor; később Baranyay Zsigmond, majd Faragó János voltak itt a gondnokok — kezelése alatt 95.957 korona volt. Kamataiból a pápai gimnázium szegény tanulói köztartási segélyre 640 koronát, készpénzsegélyben 800 koronát kaptak.

³⁹ A végrendelet nyomtatásban is megjelent: *Szondy Susanna végrendelete*. Kinyomatta a Dunántuli Ref. Egyházkerület, Pápa, 1879. 23 p.

⁴⁰ étsd: helvét (református) valláson alapított

⁴¹ A 10 ezer rhénes forint tőkének 5%-os kamatairól van szó.

⁴² A subscribálás (alíírás) az iskolai törvények aláírását, a tógás diákok közé belépést jelentette, melyre a gimnáziumi latin osztályok elvégzése után került sor.

⁴³ A pápai reformátusok szabad vallásgyakorlata 1752-ben szűnt meg, 1783-ban állt helyre; ekkor tért vissza a kisgimnázium szintjére degradált kollégium ismét Pápára.

⁴⁴ A napóleoni háborúk alatt felhalmozott államadósság miatt 1811-ben a pénz értékét egyötödére csökkentették, ami a tőkésített alapítványokat megingatta.

Sajnos, mint a többi alapítványt, ezt is megsemmisítette a világháború. De ez nem ment fel bennünket az alól a kegyeletes kötelesség alól, hogy hálával ne említsük Szondy Zsuzsánna nevét, aki a legnehezebb időkben olyan jelentős összeggel nyúlt az iskolát fenntartópápai egyház hóna alá. Százával vannak azok a diákok, akiknek tanulását ez az alapítvány tette lehetővé.

Amikor visszatér a Türelmi rendelet kiadására az egyház és vele az iskola Tevelről Páparára, azonnal megkezdődnek a nők részéről is az iskola számára az adakozások. 1785-ben nemes Görzsönyi Katalin hagy a tanítóprofesszornak egy vetett ágyat.⁴⁵ Nagy dologban voltak akkor is a pápaiak. Templomot építettek, mindent újra kellett kezdeni, megfundálni.⁴⁶ Ennek a gyülekezetnek mindig kijutott, de azért nem csüggedt, hanem hozzá látott a munkához és Isten megsegítette. Az iskolához is egymás után jönnek az adományok. 1788-ban Tatay Imre és hitvese, Nagy Eszter és ennek nővére, Nagy Mária az iskolaépítésre 50 forintot ad;⁴⁷ 1790-ben Mórocza Sámuelné Oroszi Krisztina asszony 200 forintot ugyanerre a célra.⁴⁸ 1798-ban Antal Judit T.[ekintetes] Káldy Lajos úr özvegye 1000 forint alapítványt tesz, melynek kamatját a deákok beteg házára, kórházra adja.⁴⁹

1802-ben már érezteti hatását az 1797-iki egyházkerületi határozat. Ettől fogva⁵⁰ az egyházkerületé az iskola. Nemcsak Páparól, már vidékről is kap az iskola adományokat. Özv. Miklós Sámuelné Bóday Erzsébet Kisigmándról 400 forintos alapítványt tesz.⁵¹ Ugyanebben az évben özv. Horváth Györgyné

⁴⁵ Nemes Görzsönyi Katalin végrendelete. Pápa, 1785. szeptember 15. LISZKAY 1875. 160., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 500., eredeti. Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi. (Az asszony végrendeletében a pápai egyháznak is hagyott 25 forintot.)

⁴⁶ A református ótemplom 1783–1784-ben épült. TÓTH 1930. 1., 10.

⁴⁷ Tatay Imre és felesége, Nagy Eszter és annak testvére, Nagy Mária alapítványa. Pápa, 1788. április 6. LISZKAY 1875. 165., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 519.a., eredeti. Az 1981-es iskolatörténet nem említi

⁴⁸ Mórocza Sámuel és felesége, Orosz Krisztina adománylevele. Alsóörs, 1790. május 6. LISZKAY 1875. 167., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 527., eredeti. A házastárs tulajdonképpen követelését (Tósoki Mihály tótvázsonyi lakosnál kamaton lévő 200 forint tőkáját) engedte át a kollégiumnak. Az 1981-es iskolatörténet nem említi.

⁴⁹ A kollégium intézményei közül a kórházat az 1844-ben létesített Jótékony Egylet szervezte meg. A beteg diákokat 1845-től Pserhofer Sámuel (1802–1879) izraelita orvos gyógyította. KRÁNITZ 2001. 140.

⁵⁰ t. i. 1797-től

⁵¹ Özvegy Miklós Sámuelné Bóday Erzsébet családi alapítványa. Pápa, 1802. május 24. LISZKAY 1875. 180., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 583., hiteles másolat. Az alapítólevél szövegének másolata olvasható: DREL I. 6. „A Pápai Collegium Fundatzióinak Laistroma”, 1819. XI. sz. (17–18. p.). A pápai alapítványtevő a Kisigmándon élő Bóday családbeliek számára

Lévay Zsuzsanna 10 forintot hagy az iskolának,⁵² ugyanennyit hagy 1803-ban Soós Zsuzsanna özv. Szentgyörgyvölgyi Sámuelné.⁵³

A kömlödi Pázmándy családból, amely sok vezetőt adott az egyházkerületnek, özv. Pázmándy Sándorné szül. bőcsföldi Takó Erzsébet 1000 forint alapítványt tesz 1796-ban,⁵⁴ 1810-ben özv. Pázmándy Jánosné a tógátus ifjak számára tesz 1000 forintos alapítványt.⁵⁵ Markó Zsuzsanna 1807-ben 100 forint, Botos Boka Erzsébet férjezett Balogh Istvánné 1814-ben 500 forint alapítványt tesz.⁵⁶

A főiskola egyik legnagyobb tanára, később dunántúli püspök, Tóth Ferenc⁵⁷ mindent elkövet, hogy a romjaiból feléledt iskola anyagilag is megalapoztassék. 1823-ban így ír egyik táblabíró s vicecuratorhoz:⁵⁸ „*Mint néhai Páli Erzsébet testamentum curatora ne feledkezzen meg a kollégiumról, a kezére bízott szabad dispositioja⁵⁹ alatt levő summákból adjon.*”

Az ő ügybuzgalmának, sok utánjárásának, fáradhatatlan levelezésének és bizonyára az Isten színe előtt, a titkos kamrában való gyakori egyedüllétnek az eredménye, hogy Torkos Menyhért özvegye, Roboz Zsófia asszonyság 10.000 forintot hagyományozott a kollégiumnak.⁶⁰ Nemsokára pedig még nagyobb öröm éri az iskoláért éjjel-nappal dolgozó püspököt: Kazay Gábor⁶¹

létesítette az alapítványt. Az alapítvány éves kamatát (24 forintot) a kisigmándi Boday család 2 Pápán tanuló tagja kaphatta. A jótékonykodást az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

⁵² Özvegy Horváth Györgyné Lévay Zsuzsanna végrendelete. Pápa, 1802. november 8. LISZKAY 1875. 181., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 586.a., eredeti. Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

⁵³ Soós Pál Veszprém vármegyei esküdt összeírása özv. Szentgyörgyi Sámuelné néhai Soos Zsuzsanna hagyatékáról. Pápa, 1803. december 4. LISZKAY 1875. 182., DREL III. 62.e. Liskay-gyűjtemény, nr. 592.a., eredeti. A hozzá tartozó másik irat (592.b.) Tóth Ferenc rektor-professzor elismervénye a 10 forint átvételéről és kollégiumi pénztárba helyezéséről. Pápa, 1803. december 11.

⁵⁴ A Liskay-jegyzékben nem szerepel. LISZKAY 1875. 173–174. Az 1981-es kollégiumtörténet sem említi.

⁵⁵ A Liskay-jegyzékben nem szerepel. LISZKAY 1875. 208. Az 1981-es kollégiumtörténet sem említi.

⁵⁶ A Liskay-jegyzékben nem szerepel. LISZKAY 1875. Az 1981-es kollégiumtörténet sem említi.

⁵⁷ Tóth Ferenc (Vörösberény, 1768. november 19. –Pápa, 1844. szeptember 2.) egyháztörténész, egyházi író; 1801-től a pápai református teológiai akadémia tanára, 1827–1844 között dunántúli püspök. VARGA 1998. 515.

⁵⁸ vicecurator (latin) = segédgondnok,

⁵⁹ dispositio (latin) = elhatározás

⁶⁰ Az 1981-es kollégiumtörténet nem említi.

⁶¹ Kazay Gábor (1760–1840) köznemes birtokos, táblabíró többször könyvadománnyal is gyarapította a kollégium könyvtárát. A tótvázsonyi egyháznak is egyik „oszlopa” volt. HUDI

tótvázsonyi földbirtokos és neje, Oroszy Júlia⁶² egy tanszéket alapítanak a bölcsészeti tudományok tanítására és erre a célra 25 ezer forintot adományoznak.⁶³ Tóth Ferenc örömeiben még verset is írt, melyben így emlékezett meg a nevezetes eseményről:⁶⁴

*Oszlopot emeltünk, mely ércoszlopnál tartósabb,
És az egyiptom minden piramisánál magasabb,
Melyet sem a régiség, sem tűz és a mostoha
S mindent lerontó idő meg nem emészthet soha.
Jöhetsz utolsó órája, jöhetsz már életünknek,
Lelkünk él ott, de élni kell e földön is nevünknek.
Ugy van, míg csak tanítatik Pápán filozófia.
Élni fog Kazay Gábor és Oroszi Júlia.*

Valóságos élmény olvasni azokat a leveleket, melyeket a nagy terveket szövő Tóth Ferenc és a nagyműveltségű Kazay Gábor váltanak egymással.⁶⁵ A kollégium szeretetében összedobbant a szívük és mély barátság fejlődött ki köztük. Tóth Ferenc minden levélben megkérdezi, hogy mit csinál a Tekintetes Nagyasszonyság a virágaival. Kazayné t. i. messze földön híres volt a virágtenyésztéséről. Főleg a szekfüi voltak egész Dunántúl híresek. A festő, aki

2009. 16., 83., 147. A vallásbölcseletben a konzervatív irányvonalat képviselte. Mint az egyházkerület helyettes főgondnokának, neki is fontos szerepe volt abban, hogy hegelianus Tarczy Lajos csak rövid ideig tanított filozófiát. A támadások keresztútjába kerülve, inkább a természettudomány oktatását vállalta. Erről: TRÓCSÁNYI 1981. 178.

⁶² A Tótvázsonyban is birtokos Oroszy családból származó Oroszy Julianna (1766–1842) előbb Pálóczi Horváth Ádám földmérő, költő felesége volt, akitől elvált. Művelt köznemes asszony volt, pártolta az irodalmat, Kazinczy Ferencsel is levelezett. HUDI 2009. 147.

⁶³ Első nagy jótéteményük 1817-ben történt. 1817. szeptember 4-én kelt közös végrendeletükben 10.000 [váltó]forintot hagytak a kollégiumra. A *Kazayana Fundatio* kamatából a professzorok, praeceptorok fizetését egészítették ki, a családból származó, továbbá az itt tanuló, arra érdemes diákok szegény diákok tanulását, a seniorok külföldi továbbtanulását segítették. DREL I. „A Pápai Collegium Fundatzióinak Laistroma”, 1819. XLV. Szám (44–46. p.). Az összeget 1832-ben 10.000 ezüstforintra (= 25.000 váltóforintra) emelték azzal a szándékkal, hogy annak kamatából egy „Professori Kathedrát” tudjon „Pápai Collegiumunk (...) megfundálni.” Tóth Ferenc püspök köszönő levele Kazay Gábornak. Pápa, 1832. december 19. (Fogalmazat.) DREKK O.675.d. Tóth Ferenc „Püspöki magános Protocolluma”, 1832. 281.

⁶⁴ Tóth Ferenc második köszönő levele Kazay Gábornak. Pápa, 1833. január 25. (Kivonatos fogalmazat.) DREKK O.675.d. Tóth Ferenc „Püspöki magános Protocolluma”, 1833. 284–285. A püspök a verset akkor írta, amikor az alapítólevelet január 25-én kézhez vette. Ezzel kapcsolatban feljegyzete: „...ennek végére, mint a[z] Uri Háznak régi barátja, ezen Verseket irtam”.

⁶⁵ Az egyházkerületi nagykönyvtárban található levelekről tájékoztat: SZABÓ 1987.

őt a főiskola számára megörökítette, kedvelt szekfűivel együtt hagyta reánk arcvonásait. Mintha Takáts Sándor valamelyik XVI. századbeli nagyasszonyát látnánk magunk előtt, aki virághagymákat és gyümölcsfajtákról ojtó ágakat kér kertje számára. Mennyi áldott honleányi buzgóság, puritán szorgalom, verejték és sokszor könny van beépítve a kollégium 400 éves történetébe!

Kazayné Oroszi Julia nagyasszonyék ez adománya óta 100 év telt el. Azóta a főiskola megizmosodott. Pártfogói is megszorodtak.⁶⁶ Az 1918-ban számon tartott 136 alapítvány közül 30-at vagy magános, vagy férjnél levő nők tettek. Voltak, akik egyszerűen hitbuzgóságuknak akartak csak kifejezést adni, ilyenek voltak Aebersold Leopoldina, a svájci származású nyelvtanárnő, aki 480 pengőt adományozott a Theologiai Internátusnak, dr. Adorján Gyuláné Kluge Alice, aki 300, Antal Istvánné Csepely Anna 168, Baditz Imréné Kenessey Katalin, aki 3360, Cseh Gyuláné Szabó Mária 13.343, Fa Pálné Marcsa Mária 4000, Fülöp József és Monovics Julianna Császárról 1000, Gueth Katalin 800, Hangyás Lászlóné Gálffy Rózsai, aki 5000, Kerkapoly Eszter Ágnes 800, Kovács Gáborné Györke Mária 2000, Kőszeghy Józsené, özvegy Mészáros Lajosné Rostos Anna, Rupprecht Taszilóné 2000, özv. Stefanek Jánosné 1000, özv. Veress Endréné 20.000 koronás alapítványt tettek.

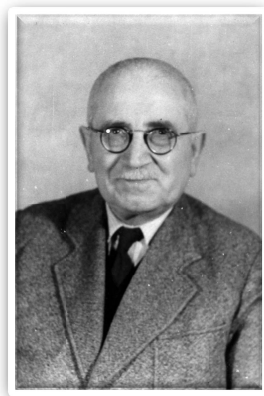
Voltak, akik valamely drága kedvesük emlékét akarták ily módon megörökíteni. Elhunyt gyermekük, vagy a háborúban elesett fiúk emlékére alapítványt tettek: Csajtay Máténé Szenes Apollónia, Csomasz Gyuláné Aranylábi Mariska, Dömötör Lajosné, Galamb Józsefné Lázár Laura, Győry Jánosné, Kis Tivadarné, Kondor Emilné, Parragh Dezsőné Czuczor Borbála, Pati Nagy Sándorné, özv. Seregély Béláné, Szenczy Ferencné, dr. Tarczy Zoltánné, Zakots Istvánné Szilvássy Zsófia.

Volt, aki férje nevét örökítette meg: Kecskés Dezsőné Torcsy Mária; volt, aki elhunyt feleségére gondolt: dr. Lázár Andor felesége, szül. Telegdi Róth Mária nevére tett nagyobb alapítványt. Kristóffy Gyuláné Mező Hermin az édesapja, Máday Izidorné Nagy Linda szülei emlékezetére tett alapítványt. Volt, aki családtagjaira gondolt és azok jövődjét tanulását könnyítette meg, mint Horváth Mihályné Szikszay Zsófia, aki 1891-ben 6224 koronát adományozott. Hány könnyet letöröltek, hány szegény diáknak könnyítették meg a tanulhatást.

⁶⁶ A különféle alapítványok iratai megtalálhatók: DREL I. 5. A Gazdasági tanács iratai. Alapítványi iratok 1834–1944.

Mindezek az alapítványok pénzünk leromlása következtében nagyrészt megsemmisültek. De mi nem vagyunk a meghátrálás emberei. Isten eltemeti munkásait, de folytatja munkáját. Hiszünk egyházunk és hiszünk a kollégium jövőjében és ezért tudjuk, hogy jönnek ezután is férfiak és nők is segítségünkre. Pápa ma is a szegények iskolája. A tanulók segélyezésén kívül egyéb szükségletei is kielégítésre várnak. Nem említettem eddig azokat a nőket, akik [az] idők folyamán az iskolának könyveket adományoztak. Özvegy Gózon Istvánné Sátor Judit asszony sok értékes könyvet adott a XIX. század elején, özv. Kerkapoly Károlyné férje, a nagynevű volt pápai tanár, később miniszter egész könyvtárát, gyönyörű tölgyfa szekrénnel együtt adományozta mintegy 2000 kötetben a könyvtárnak.⁶⁷

A szükségletek ma még nagyobbak minden téren, mint máskor, mert az élet is megváltozott. De az a nagyszerű, hogy az isten nem változott meg, és ő ma is irányítja és kormányozza az emberi lelkeket. Az Ő nevére térjen dicsőség, tisztesség és hálaadás minden jóért, amit ez az intézet női lelkekből a múltban kapott és Őrá bízunk a jövőt, hogy az is Őt dicsőítse. Soli Deo gloria!

Pongrácz József
1885–1963

⁶⁷ Kerkapoly Károly (Szentgál, 1824. máj. 13. – Bp., 1891. dec. 31.) politikus, közgazdász, egyetemi tanár, pénzügyminiszter, az MTA levelező tagja (1859). Az abszolutizmus idején Pápán csak a tanításnak és a tudománynak élt. Bölcséleti munkái Hegel, közgazdasági tanulmányai Smith és Ricardo hatását mutatják.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
PH	= Pápai Hírlap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Kézirattár
PL	= Pápai Lapok

IRODALOM

- BORSOS 1892 = BORSOS István: A pápai ev. ref. főiskolai képzőtársulat története 1841–1891. Pápa, 1892.
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp., 2009.
- KEVEHÁZI 2011 = KEVEHÁZI László (főszerk.): A reformációtól – napjainkig. Evangélikus gyülekezete, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon I–II. Kiadja a nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület. H. n. [Győr], 2011.
- KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009 = A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 10.)
- KRÁNITZ 2001 = KRÁNITZ Zsolt: „Oh, fájdalom!” A pápai kollégiumi Jótékony Egylet története (1844–1858). = AP 1 (2001) 3–4. sz. 135–149.
- LISZKAY 1875 = LISZKAY József: A pápai evang. reform. egyház levéltára 1510–1811. Pápa, 1875.
- NÁDASDY 1981 = NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története (1817–1931). Veszprém, 1981. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár, 5.)
- PATAKY 1980 = PATAKY László: Ráday Pál és Kenessey István levelezése. = Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerk.: Esze Tamás. Bp., 365–391.
- PETRIK 2010 = PETRIK Iván (szerk.): Memoriae commendamus/Emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Pápa, 2010. (A Pápai Levéltár kiadványai, I.)
- PÓTOR 2000 = PÓTOR Imre: Dr. Tóth Ferenc az egyházépítő professzor különös tekintettel dunántúli szolgálatára. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2000. (Pápai Eperfa Könyvek, 1.)
- SZABÓ 1913 = SZABÓ Imre: A pápai ref. főiskolai ifjusági képzőtársulat története 1891–1912. Pápa, 1913.
- SZABÓ 1987 = SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Országos Széchényi Könyvtár, 1987.

- TÓTH 1808 = TÓTH Ferenc: A' pápai reformáta szent ekklesiának rövid históriája, melyet a' reformatziótól fogva mái időkig le-hozva meg-írt – -. Pápa, 1808.
- TÓTH 1927 = TÓTH Endre: A Pápai református egyházmegye története. I. Pápa, 1927.
- TÓTH 1930 = TÓTH Endre: A pápai református templom története 1785. óta és az építendő új templom. Pápa, 1930.
- TÓTH 1935 = TÓTH Endre: A legáció. Eredete, története és helyzete, különös tekintettel Dunántúlra. Pápa, 1935.
- TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1998.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.

